

Отримано: 12 березня 2018 р.

Прорецензовано: 15 березня 2018 р.

Прийнято до друку: 19 березня 2018 р.

e-mail: olkhovych28@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-1(69)/2-70-72

Ольхович-Новосадюк М. М. Концептосфера «радість» в українській та англійській лінгвокультурах. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1(69), ч. 2, березень. С. 70–72.

УДК 811.161.2'27'373.4.:17.026.3

Ольхович-Новосадюк Марія Миколаївна,
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

КОНЦЕПТОСФЕРА «РАДІСТЬ» В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

У статті проведено порівняльний аналіз засобів вербалізації та структури концептосфери РАДІСТЬ в українській та англійській лінгвокультурах на матеріалі системних даних досліджуваних мов, а саме етимологічних, тлумачних і фразеологічних словників, а також словників дериватів, синонімів, антонімів і паремій.

Ключові слова: мовна картина світу, лінгвокультура, концептосфера РАДІСТЬ, концептуалізація, засоби вербалізації, когнітивна дефініція.

Ольхович-Новосадюк Марія Николаевна,
Львовский национальный университет имени Ивана Франка, г. Львов

КОНЦЕПТОСФЕРА «РАДОСТЬ» В УКРАИНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ

Статья посвящена сравнительному анализу средств вербализации и структуры концептосферы РАДОСТЬ в украинской и английской лингвокультурах на материале системных данных исследованных языков, а именно этимологических, толковых и фразеологических словарей, а также словарей дериватов, синонимов, антонимов и паремий.

Ключевые слова: языковая картина мира, лингвокультура, концептосфера РАДОСТЬ, концептуализация, средства вербализации, когнитивная дефиниция.

Maria Olkhovych-Novosadyuk,
Ivan Franko National University of Lviv

THE CONCEPTOSPHERE «JOY» IN THE UKRAINIAN AND ENGLISH LINGUACULTURES

JOY is considered to be one of the basic human emotions and key concepts in culture. The article deals with the comparative analysis of the means of verbalization and the structure of the conceptosphere JOY in the Ukrainian and English languages and cultures. The focus is made on the semantic peculiarities and specific features of the functioning of the lexeme JOY in the Ukrainian and English languages.

The research of the conceptosphere JOY has been conducted by applying the method of cognitive definition suggested by Jerzy Bartmiński, which involves the analysis of its means of verbalization in the Ukrainian and English worldviews. By analysing the systematic data material of the Ukrainian and English languages drawn from etymological, explanatory, phraseological dictionaries and thesauri as well as dictionaries of derivatives, synonyms, antonyms and paremias, the etymology of the word JOY is analyzed, its inner form is identified, and the lexical means are marked out and compared in the two studied languages.

Key words: linguistic worldview, linguaculture, the conceptosphere JOY, conceptualization, means of verbalization, cognitive definition.

Концептосфера РАДІСТЬ є надзвичайно важливою складовою як української, так і англійської лінгвокультури, свідченням чого є багатозначність слова *радість*, наявність значної кількості дериватів, що належать до різних частин мови, синонімів, антонімів, фразеологізмів і паремій.

Метою статті є виявлення семантичних властивостей та особливостей функціонування слова *радість* в українській та англійській мовах та їх порівняльний аналіз.

Дослідження концептосфери РАДІСТЬ проводиться шляхом створення когнітивної дефініції за методикою Єжи Бартмінського [4; 5], що передбачає аналіз засобів її вербалізації в українській та англійській мовних картинах світу. Для досягнення поставленої мети проаналізовано етимологію слів *радість* і *joy*, розкрито їхню внутрішню форму та лексичні засоби вербалізації. Матеріалом дослідження є словникові дефініції досліджуваних слів, їхні синоніми, антоніми, деривати, метафори, паремії, вилучені з найбільш авторитетних етимологічних, тлумачних, фразеологічних словників, тезаурусів, а також словників синонімів, антонімів, паремій української та англійської мов.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що по-перше, радість належить до базових емоцій людини; по-друге є недостатньо вивченою і тому потребує подальших досліджень; по-третє, цікавим в даному дослідженні є компаративний підхід: концептосфера РАДІСТЬ порівнюється у двох різних мовах і культурах – українській та англійській.

Теоретичну основу дослідження становлять ідеї представників етнолінгвістики і когнітивної лінгвістики, зокрема польської школи (С. Бартмінський [4; 5], А. Вежбицька [6]), американської школи (Ф. Боас, Е. Сепір, Б. Ворф, Дж. Лакофф, Р. Ленекер, Л. Талмі), української школи (С. Жаботинська [1], А. Белова, М. Жуйкова, С. Маргінек [2], О. Тищенко, Ю. Шамаєва [3]), російської школи (Р. Фрумкіна, М. Толстой, С. Толстая) та ін.

Дослідження та аналіз етимології слова *радість* в українській мові виявив розгалужену систему етимологічних зв'язків. Походження даного слова сягає своїми коренями праслов'янського *radъ* «радісний, радий» і споріднене з давньоанглійським словом *gōt* з тим же значенням, *gōtu* «радість» та індоєвропейським *gēd-* «підбадьорювати; радий». Крім того, слово *радість* перебуває в етимологічному зв'язку зі словом *рада* «радник», яке увійшло в українську мову через давньопольську або давньочеську мови зі середньовісньонімецької та споріднене з давньоанглійським *gæd* «порада, допомога, користь»,

старослов'янським *raduti* «турбуватися», давньоіндійським *rādhyati, rādhnōti* «налагоджує, удається, справляється», *rādhyate* «удається», *rādhyati* «робить» [8, с. 11-12].

Слово *joy* за своїм походження прийшло з середньоанглійської мови від англо-французького *joie*, від латинського *gaudia*, множина від *gaudium*, від дієслова *gaudēre* «радіти»; ймовірно споріднене з грецьким дієсловом *gēthein* з тим же значенням «радіти» [20].

На основі аналізу лексикографічних дефініцій цілого ряду тлумачних словників української мови, починаючи від «Словника староукраїнської мови XIV-XV ст.», закінчуючи СУМом в 11 томах, укладеного під керівництвом Івана Білодіда [15, с. 435-436] і ВТССУМом (П. Мовчана, В. Німчука, В. Клічака) [7, с. 954], можна виокремити дві дефініції слова *радість*: 1) «Почуття задоволення, втіха, приємність»; 2) особа, предмет, подія і т. ін., що викликають радісні почуття, тішать (цей фрагмент дефініції містить також такі значення слова *радість*: «приємна, втішна звістка»; «лагідне, ніжне звертання до кого-небудь»).

Значення слова *joy* були порівняні та проаналізовані на матеріалі 5 словників: Oxford Advanced Learner's Dictionary [21]; New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language [23]; Cambridge Advanced Learner's Dictionary and Thesaurus [17]; Longman Dictionary of Contemporary English [22]; Collins English Dictionary [18]. Дефініції іменника *joy* є наступними: 1) почуття радості; 2) щось або хтось, що викликає, спричинює почуття радості або на кого спрямоване це почуття; 3) успіх, удача, задоволення, або допомога (*англ. розм.*, як правило, в заперечних реченнях); 4) зовнішній прояв емоції; 5) стан щастя.

Очевидний той факт, що перші два словникові значення англійського слова *joy* збігаються з дефініціями українського іменника *радість*. Отже, можна зробити висновок, що гіперонімами слова *радість* в обидвох мовах є *позитивне почуття / емоція та те, що викликає таке почуття (причина радості)*.

Відповідно до лексикографічних дефініцій, значення слова *радість* в українській мові тлумачиться через синоніми *задоволення, втіха, приємність*. Найбільшу кількість синонімів слова *радість* знаходимо в «Словнику синонімів української мови» у 2-х томах, авторства А. Бурячка та ін., укладеного на матеріалах літературної мови XIX–XX ст., діалектної та народнопоетичної лексики, а саме 14 синонімів: *радоці, радіння розм., утіха, втіха, отуха діал., відрода, розрада розм., відрадощі діал., відрадість, відрадність розм., торжество, триумф, просвіток, просвіт* [14, с. 512].

Найвживанішими синонімами англійського слова *joy* є: *pleasure, happiness, delight*, а також *bliss, felicity, exultation, elation*. Найбільшу кількість синонімів *joy* наводить Collins English Dictionary – 27, а в українській мові загальна кількість синонімів слова *радість* – 17.

Досліджуючи антоніми, було виявлено, що у «Повному словнику антонімів української мови» Льва Полюги наведено наступні антоніми слова *радість*: сум «почуття незадоволення, смуток, печаль, журба» і мука «душевне страждання, глибоке нещастя, прикросці, біль, горе» [13, с. 284-285]. Таким чином, сумарна кількість антонімів становить 11.

Що стосується англійського слова *joy*, то тільки один словник з 5 проаналізованих, подає 5 антонімів до іменника *joy*: *affliction, depression, despair, grief, wretchedness*. Merriam-Webster Online Dictionary додає до цього переліку ще 5 антонімів: *calamity, ill-being, sadness, unhappiness, and wretchedness*; і ще 8 антонімів знайдено в тезаурусі «Roget's 21st Century Thesaurus»: *infelicity, joylessness, sorrow, misery, melancholy, discouragement, mourning, woe*. Отже, сумарна кількість антонімів слова *joy* – 18.

В українській мові існує чимала кількість слів, пов'язаних з іменником *радість*, які відображають специфіку концептуалізації цієї сфери. З коренем рад-, за даними «Словники України on-line», виокремлено 60 дериватів, СУМ наводить їх 52, але найбільшу кількість дериватів представлено у кореневому гніздовому словнику Є. Карпіловської – 102, з яких 20 іменників, 32 прикметника, 24 дієслова, 17 прислівників, 7 дієприкметників і 2 дееприслівника. [10, с. 676-677].

Згідно даних *English Wiktionary* [19] *дериватами слова joy* є 6 *прикметників*: *joyless, joyful, joyant, joyous, unjoyous, joyous*; 3 *прислівника*: *joylessly, joyfully, joyously*; 12 *іменників*: *joylessness, joyfulness, enjoyment, joyance, joyancy, joydom, joyment, joyousness, joyhood, joygasm, killjoy, joystick*; 3 *дієслова*: *enjoy, overjoy, rejoice*.

Отже, слід відзначити, що іменник *радість* в українській мові характеризується надзвичайно розгалуженою системою дериватів, загальна кількість яких становить 112 одиниць, що значно перевищує кількість дериватів англійського слова *joy*, яких налічується 24.

Серед проаналізованих фразеологізмів з українським словом *радість* та його похідними можна виділити декілька типів. Це, фразеологізми, які передають зовнішній, як правило бурхливий прояв емоції (*стрибати з радощів; співати від радості; радіти, як маля*), іронію (*теляча радість* «бурхливий, несвідомий вияв радісних почуттів»; *собача радість* «дешева ковбаса низької якості»), пережиття емоції (*сповнюватися радістю, пити радість, аж душа радіє, радіти душею, радіти серцем*), параметризацію емоції (*мало радості, мала радість, велика радість*). Фразеологізми *радість (ділити) пополам, ділитися радістю, ділити радощі й горе* вказують на те, що почуття *радості* можна розділити з іншими людьми. Деякі фразеологізми вживаються для вираження нещирого задоволення з приводу чого-небудь (*Така радість, така радість!*), для виявлення готовності, охоти до дії (з *великою радістю*), висловлення сумніву з приводу доцільності чогось (З *якої радості? На яких це радощах?*), а також у звертанні до того, кого любимо, може бути також іронічним (*радосте моя!*). Слід відзначити ще такі фразеологізми, як *радувати око* («приємно хвилювати, вабити кого-небудь своїм виглядом»), *з радощів, на радощах* («з якої-небудь приємної, щасливої нагоди») [9, с. 376-377; 15, с. 435-436; 16, с. 726].

Ідіоми з *joy* можна поділити на дві основні групи: 1) ті, які пов'язані зі зовнішнім виявом емоції *радості*, як реакція на стимул, виражена через поведінкові або фізичні реакції людини (*dance for joy; jump for joy; shout for joy; glow with joy; burst with joy, weep for joy*); 2) пов'язані з кимось або чимось, що викликає *радість*, або на кого спрямоване це почуття (*a joy to behold; pride and joy; bundle of joy* (розм. «клунок, вузлик щастя» про немовля). Жартівливий фразеологізм *be full of the joys of spring* означає бути щасливим, в гарному, піднесеному настрої.

Кількість паремій з опорними словами *радість, радий, рад* та їхніми дериватами в українській лінгвокультурі вражає. Діалектичний погляд на життя українців виявився в пареміях з контрастуванням *радість – горе, радість – клопоти, турботи; радість – смуток, радість – печаль, радість – журба*. Таких паремій нараховується близько 20, наприклад: «*Радість сієш, горе жнеш*», «*Година горя довша, як рік радощів*», «*Кому радість, а кому й горе*», «*Радість красить, а печаль палить*»

[11, с.144]. Також знаходимо паремію про працю, яка асоціюється з радістю, а безділля – зі смутком: «З праці *радість*, з безділля смуток» [12, с. 280].

Прислів'я та приказки про вік людини сповнені філософських роздумів про смисл життя, його швидкоплинність і сутність: «Радіє, що на світі живе», «Старість – не велика *радість*», «Старість – не *радість*, а смерть – не весілля», «Молодість буйність, а старість не *радість*» [11, с.132].

Слід відзначити значну кількість паремій зі словами *рад, радий* (понад 20 одиниць), наприклад: «Бджоли раді цвіту, люди раді меду», «І цап своєму хвостові рад», «Чим хата багата, тим і рада». Менша кількість прислів'їв та приказок виявлено зі словами *не рад, не радий* (близько 10 одиниць), для прикладу, «Пес псові брат, та й сам тому не рад», «Стоячий воді і риба не рада». Паремії з дієсловами *радуйся, не радуйся* налічують порядку 10 одиниць, наприклад: «Найшов – не радуйся, а загубиш – не плач», «Не радуйся чужому лихові», «Обітницям не радуйся». Загальновідома приказка з прикметником *раденький*: «Раденький, що дурненький».

Окрім прислів'їв та приказок, М. Пазяк наводить також народні прикмети: «Коли на Юрія дощ і грім, буде *радість* людям всім», «На осіці бруньки великі – урожай ячменю *радуватиме*» [12, с.376, 391].

Паремій з опорним словом *joy* виявлено незначну кількість в порівнянні з українською мовою: «A thing of beauty is a joy forever», «Peace is the well from which the stream of joy runs», «A joy that's shared is a joy made double», «Joy shared, joy doubled: sorrow shared, sorrow halved», «A house without a dog, a cat, or a little child is a house without joy or laughter», «A wise teacher makes learning a joy». Цілий ряд прислів'їв зі словом *радість* перейшло в англійську лінгвокультуру з інших мов і культур.

Важливо зацентувати на тому, що *joy* вживається частіше в літературі, ніж у сучасній розмовній мові, коли англійці зазвичай говорять *they were (really) pleased / happy / glad to do it*, аніж скажуть, що вони роблять щось з радістю: *they did something with joy*. В українській мові, робити щось з радістю означає робити щось охоче, з охотою.

Отже, концептосфера РАДІСТЬ в українській та англійській мовах та культурах, має однаковий зміст: радість притаманна людині, перебуває у ній, в її душі та тілі. Радість – це приємне почуття, настрої, емоція, реакція на щось. Радість, як правило, має свою причину – дію або подію, якусь річ, життя в цілому, віру в Бога, іншу людину тощо. Людина демонструє свою радість, або навпаки стримує, приховує її. Людина виявляє свою радість за допомогою погляду, міміки, жестів, поз, поведінки, тону голосу. Радість може викликати різноманітні тілесні, фізичні реакції та різні психологічні стани. Почуття *радість* можна розділити з іншими людьми, а також це почуття є доступним для кожного (наприклад, *радість пізнання, радість материнства*). Радість може характеризуватися різними параметрами (за своєю інтенсивністю, ступенем виявлення, тривалістю, повнотою, щирістю, очікуваністю тощо). Радість супроводжує різні дії людини: вона робить щось з радістю. Людина часто думає і говорить про свою радість чи радість інших. Культурологічний аспект значення слова *радість* можна відстежити в тих його компонентах, які пов'язані з соціальними установками та цінностями носіїв мови. Для концептосфери РАДІСТЬ як в українській, так і англійській мовній картині світу культурну цінність мають два компоненти «виявлення радості» і «причина радості».

Література:

1. Жаботинская С. А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции) // Когнитивная лингвистика, дискурс. – 2013. – №6. – С. 47-76.
2. Мартінек С. В. Концептосфера РОБОТА в українській лінгвокультурі // Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów. / [Ed. by J. Bartmiński, M. Brzozowska, S. Niebrzegowska-Bartmińska]. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2016. – S. 241-278.
3. Шамаева Ю. Ю. Когнітивна структура концепту РАДІСТЬ (на матеріалі англійської мови): автореф. дис.... канд. філол. наук: 18.11.2004. – Харків, 2004. – 29 с.
4. Bartmiński J. Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji // Konotacja / [J. Bartmiński]; pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin, 1988. – S. 169-183.
5. Bartmiński, Jerzy. Aspects of Cognitive Ethnolinguistics / [Edited by Jörg Zinken]. – London: Equinox, 2009. – 250 pp.
6. Wierzbicka, A. Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals. – Cambridge University Press, 1999. – 338 p.

Джерела:

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови: словник / кер. вид. проекту: П. М. Мовчан, В. Й. Клічак, В. В. Німчук. – К.: «Дніпро», 2009. – 1332 с.
8. Етимологічний словник української мови: у 7 т. [гол. ред. О. С. Мельничук]. – Т. 5. – К.: Наукова думка, 2006. – 705 с.
9. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 5-те вид., опрацьоване і доповн. – Львів: Бак, 2014. – 530 с.
10. Карпіловська С. А. Кореневий гніздовий словник української мови. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2002. – 912с.
11. Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки: Проблеми пареміології та пареміографії: [Монографія]. – Київ: Наукова думка, 1984. – 202 с.
12. Пазяк М. М. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини. – Київ: Наук. думка, 1989. – 480 с.
13. Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови. – Київ: Довіра, 2008. – 510 с.
14. Словник синонімів української мови: в 2 т. / А. А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К.: Наукова думка. – Т. 2. – 2000. – 960с.
15. Словник української мови: в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід та ін.]. – К: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 8. – К: Наукова думка, 1977. – 927 с.
16. Фразеологічний словник української мови: Кн. 2 / [укл. В. М. Білоноженко та ін., ред. кол. Л. С. Паламарчук та ін.]. – К: Наукова думка, 1993. – 984 с.
17. Cambridge Advanced Learner's Dictionary and Thesaurus. Cambridge University Press, 2008. – 1699 p.
18. Collins English Dictionary (and Thesaurus). HarperCollins Publishers, 11th edition, 2011. – 1920 p.
19. "English Wiktionary". – Режим доступу: en.wiktionary.org.
20. "Etymology Online Dictionary". – Режим доступу: etymonline.com.
21. Hornby, A. S., Crowther, J. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Oxford, England: Oxford University Press, 1995. – 1428 p.
22. Longman Dictionary of Contemporary English. Longman Pearson, 2009.
23. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. Lexicon Publications, INC, 1993. – 1211 p.